

В. В. ГОЛІНА

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент АПрН України,
завідувач сектора попередження
злочинності серед неповнолітніх та молоді
інституту вивчення проблем злочинності
АПрН України*

Б. М. ГОЛОВКІН

*кандидат юридичних наук, науковий
співробітник сектора попередження
злочинності серед неповнолітніх та молоді
інституту вивчення проблем злочинності
АПрН України*

ОСОБИСТІТЬ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗЛОЧИНЦЯ: СУЧАСНИЙ КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ (на матеріалах м. Харкова)

Проблему особистості злочинця в кримінології справедливо відносять до вузлових і найскладніших¹. Саме в площині особистості злочинця у сконцентрованому вигляді криються причини і мотивація злочинної поведінки, без ретельного аналізу яких неможливо створити дієві механізми попереджувального впливу. Відтак, дослідження особистості злочинця важливе як у розрізі пізнання глибинних морально-психологічних деформацій, що продукують кримінальну поведінку окремих членів суспільства, так і формування узагальнених кримінологічних портретів (образів) суб'єктів кримінальної практики, на пошук і корекцію яких мають бути націлені профілактичні зусилля системи правоохоронних органів і суспільства загалом.

Особистість неповнолітнього злочинця є похідною від узагальненого науково-теоретичного образу злочинця, створеного кримінологічною

теорією. В основу виділення даного підвиду злочинця покладений віковий критерій, що збігається з віком кримінальної відповідальності для неповнолітніх (14-18 років). Виходячи зі сказаного, *під особистістю неповнолітнього злочинця ми розуміємо суспільно-небезпечного підлітка із соціально-психологічними та морально-правовими дефектами свідомості, який в умовах конкретної життєвої ситуації вчинив злочин.*

Дослідити особистість сучасного неповнолітнього злочинця ми спробували на базі вибіркового криминологічного узагальнення 258 архівних кримінальних справ, розглянутих місцевими районними судами м. Харкова. Окрім цього, емпіричну базу дослідження склали інтерв'ювання 100 засуджених неповнолітніх, які відбувають покарання в Курязькій виховній колонії Харківської області. Зазначені дослідження проводилися співробітниками сектора попередження злочинності серед неповнолітніх та молоді інституту вивчення проблем злочинності АПрН України (проф. В. О. Ємельянов, к. ю. н. В. С. Батиргарєєва, к. ю. н., доц. В. Д. Воднік, О. О. Пашенко, М. Г. Колодяжний та ін.) під керівництвом *директора інституту проф. Ю. В. Бауліна.* Одним із завдань дослідження було вивчення сучасних соціально-демографічних, кримінально-правових, морально-психологічних характеристик неповнолітніх злочинців у місті Харкові.

Проведене дослідження засвідчило, що сучасна злочинність неповнолітніх у великому мегаполісі – це прерогатива юнаків – 92,3%. Такий результат показує загальні тенденції злочинності та є закономірним. Гендерні відмінності злочинців відносяться до категорії малодосліджених, проте статевий деформізм вагомо впливає на кримінальну активність юнаків та дівчат. Чоловічій природі притаманний потяг до змін шляхом підвищеної пошукової активності, закладеної на генно-інстинктивному рівні. Непереборне бажання чимшвидше розламати задушливу шкаралупу неповноліття продукує гонитву за гострими почуттями, ризиком, азартом, актуалізує потребу у самоствердженні, що набувають сенсоутворюючого значення у підлітковому віці. Саме тому юнаки, ні на мить не вагаючись, порушують соціальні табу та правові заборони, часто не замислюючись над наслідками своїх дій. Розплатою за гендерний авангард є абсолютне домінування у різного роду девіаціях (пияцтві, наркоманії, токсикоманії, бродяжництві, вчиненні злочинів).

“Вклад” дівчат у злочинність неповнолітніх протягом майже 20 років залишається відносно стабільним – 7,7%². Незважаючи на це, якісні показники злочинності дівчат за останні роки значно погіршилися, що дає підстави для детальнішого розгляду цієї проблеми. Як і раніше, абсолютна більшість злочинів дівчат носять корисливий характер, проте

трансформації зазнала сама корисливість, яка стрімко змінюється від примітивних утилітарних форм до престижних. До сфери кримінальних інтересів неповнолітніх дівчат все частіше потрапляють гроші, валюта, дорогі ювелірні прикраси із золота, модний одяг. Зазначимо, що дівчата більше тяжіють до квартирних крадіжок у знайомих та близьких людей, до житла яких мають вільний доступ. Наприклад, 15-річна І., перебуваючи в гостях у своєї близької подруги, скориставшись нагодою (залишилась наодинці в залі), миттю кинулася до серванта, де із схованки викрала 4 золоті каблучки на загальну сумму 1139 грн, а потім під надуманим приводом поспішила додому³. Непоодинокі випадки крадіжок косметики, одягу, біжутерії із магазинів, на лотках, базарах, що вчиняються безпритульними дівчиськами та вихідцями із соціально занедбаних сімей. Корисливі злочини дівчат відрізняються високоліквідністю предметів злочинного посягання, мінімізацією ризику, збереженням самовладання у критичних ситуаціях, що дозволяє тривалий час перебувати поза підозрою.

Проявом часу стає суперництво між дівчатами і хлопцями щодо демонстрації виняткового цинізму, надмірної жорстокості при вчиненні насильницьких злочинів. Слід визнати, що дівчата за цими показниками не поступаються юнакам, а в окремих випадках упевнено утримують лідерство. Наочно в сказаному мож-

на переконатися на типовому прикладі кримінальної практики. Так, 17-річна Г., відпочиваючи у дворі біля багатоповерхівки, підійшла до незнайомої С., яка сиділа на лавці, і почала безпричинно до неї чіплятися, ображаючи нецензурними словами. Спантеличена таким розвитком подій С. намагалася заспокоїти хуліганку, однак це призвело лише до агравації агресії Г., яка повалила потерпілу на землю, наносила удари руками і ногами у життєво важливі органи, біла головою об лавку, незважаючи на благання потерпілої припинити знущання. Призначеною експертизою психічних відхилень у Г. не виявлено⁴. На думку кримінологів, майже для 40% насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми, притаманний мотив самоствердження через абсолютну владу над жертвою, глузування над її беззахисністю, що агравують жорстокість злочинця, виміщення гніву й агресії на поваленій жертві⁵.

Вікові характеристики неповнолітніх злочинців відбивають динамічні біосоціальні зміни особистості через трансформацію соціокультурних стандартів зовнішнього середовища у внутрішню ідентифікацію з ними або протест проти їх вимог і відповідно – відчуження та дезадаптацію до них. Згідно з нашими даними, найкриміногеннішим віковим періодом є завершальна стадія неповноліття 16-17 років – 62%. Це складний етап становлення особистості, перевантажений крахом фан-

томної свідомості та ідеалізованих світоуявлень. Деякі підлітки у вказаному віці вже мають досвід вчинення протиправних діянь, перебування у колонії, міцні зв'язки із злочинним середовищем, стійку антисуспільну спрямованість. Тому для них частіше, ніж для інших вікових категорій злочинців, характерне вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів проти особи, рецидивних корисливих злочинів. Загалом у таких підлітків спостерігається глибока криза особистості: усвідомлення одномоментної недосяжності усталених споживацьких стандартів посилюють дисонанс між перманентно зростаючими матеріальними потребами і відсутніми або фізично та інтелектуально витратними (відстроченими у часі) можливостями їх задоволення. Внаслідок цього посилюється психологічне відчуження, зростає дезадаптація, майбутнє набуває дифузних форм, що стимулює релятивістські моральні установки, легатимізує порушення вимог закону і правил співжиття, згуртовує підлітків у вуличні злочинні зграї, породжує озлобленість, жорстокість та агресивність. Для них вчинення злочинів – це лише найлегший і найшвидший спосіб вирішення життєвих проблем, насамперед матеріального характеру, а також перевірений засіб підняття власного авторитету в колі ровесників. Безумовно, це найнебезпечніша категорія неповнолітніх злочинців.

Дослідженням підтвержена загальна тенденція⁶ до збільшення пи-

томої ваги 14-15-річних злочинців – 38%. Вони, як правило, вчиняють групові корисливі злочини. Для даної вікової групи характерні екстремістські устремління, азарт, потяг до ризику і гострих почуттів, що цілком компенсуються у девіантній поведінці та вчиненні протиправних діянь⁷.

Порівняльний аналіз вікових показників неповнолітніх злочинців та їх *освітнього рівня* показує очевидне відставання освіченості від вікових характеристик. Так, абсолютна більшість засуджених має неповну середню освіту – 67,6%, натомість базову середню освіту на момент вчинення злочину встигли отримати лише 16,7% підлітків, це при тому, що питома вага 17-річних (загальний вік отримання середньої освіти) становить 45%. Середньо-спеціальна освіта виявлена у 12,8% неповнолітніх, переважна більшість із них випускники ПТУ. Початкову освіту (до чотирьох класів) мали 2,1% респондентів; неграмотних 0,8%.

Пояснення отриманих результатів слід шукати в площині вже традиційного неблагополуччя підліткового середовища, вихідцями з якого є досліджувані підлітки, та глибокої кризи інституту школи. За сучасних умов якість та доступність базової середньої освіти прямо залежить як від розумово-інтелектуальних здібностей учнів, так і від статусно-матеріальних можливостей їхніх батьків. Зрозуміло, що підлітки із неблагополучних родин в силу обтяженої спад-

ковості, педагогічної занедбаності, низького матеріального статку вже на початкових етапах навчання суттєво поступають своїм ровесникам із благополучних родин в інтелектуальному розвитку, що тягне за собою хронічне незасвоєння шкільної програми, нівелює пізнавальний інтерес до опанування нових знань. З цього приводу Т. Г. Перепелиця відзначає, що 43% неповнолітніх злочинців свого часу зіштовхнулися з елементарним нерозумінням учбового матеріалу⁸. Про відсутність інтересу до навчання у неповнолітніх злочинців засвідчують і наші результати формалізованого інтерв'ювання вихованців колоній, згідно з якими 63,8% респондентів зізналися, що школу відвідували вкрай рідко, замість цього марнували час у вуличних компаніях приятелів. Як правило, неблагополучні підлітки не відрізнялися старанністю у навчанні та зразковою поведінкою, тому вже після 9-го класу потрапляли в жорстоку стихію вулиці. Думаємо, не остання роль у такій ситуації належить різкій матеріальній диференціації шкільного середовища, в умовах якої вихідці з благополучних родин не є комунікативно привабливими партнерами по спілкуванню ні для ровесників із більшими матеріальними можливостями, ні для вчителів...

За національною належністю домінують українці (84,2%), що цілком закономірно, адже вони народилися у м. Харкові в українських сім'ях та є громадянами України. Специфіка

Харкова полягає у географічному розташуванні на кордоні з Російською Федерацією, що наклало відбиток на етнонаціональний склад населення міста, в структурі якого багато росіян. Як правило, це колишні трудові мігранти, які ще за радянських часів влаштовувалися працювати на численні заводи-гіганти промислової індустрії Слобожанщини і водночас осідали в місті на постійне проживання, виховуючи своїх дітей. Тому цілком закономірно виглядає друга позиція (14,1%), яку посідають неповнолітні росіяни, що вчинили злочини на території м. Харкова.

Харків як найбільший торговельний центр Східної України не залишився поза увагою вихідців із нестабільних кавказьких регіонів, для яких торгівля (переважно з кримінальним відтінком) є споконвічним бізнесом. Перші кроки по слизькій кримінальній стежині вже робить підростаюче покоління кавказької діаспори (1,7%).

Показовими є характеристики контингенту неповнолітніх злочинців за родом занять, згідно з якими лише 55,1% підлітків навчалися в школі або ПТУ, а 7,3% працювали (відповідно – близько 40% не навчалися і не працювали). Враховуючи, що значна частина із вищевказаних так званих учнів були такими суто за формальним статусом, наведені показники виглядають досить оптимістично. Виникає логічне питання: а чим займалися неповнолітні злочинці замість навчання чи суспільно

корисної праці? Однозначної відповіді на нього дати не можна. Умовно неповнолітніх злочинців можна поділити на три групи: безпритульних (без батьківської опіки та постійного місця проживання), вихідців із неблагополучних сімей, вихідців із цілком педагогічно та матеріально благополучних сімей.

Сучасні “діти-підземелля” замість навчання шукають метал, картон, пластик, склотару, нишпорять по смітниках і каналізаціях, теплотрасах і вокзалах, у пошуках їжі, стають жебраками, злодіями, повіями і навіть убивцями.

Їхні ровесники з неблагополучних сімей, окрім названих промислів, більше тяжіють до групових крадіжок (із квартир та інших приміщень), торгівлі наркотиками, вуличних грабежів і розбоїв, хуліганства, викрадень автотранспорту.

Вихідці із зовні респектабельних сімей вчиняють різні злочини для власного самоствердження або під впливом конформістських настроїв, чи просто у такий спосіб намагаються нагадати батькам про своє існування.

Дослідженням встановлено: найбільш криміногенні райони міста вражені злочинністю неповнолітніх. Йдеться про густонаселені, донедавна престижні робітничо-промислові райони міста (Комінтернівський, Жовтневий, Московський, Держинський, Орджонікідзевський), що забудовувалися навколо потужних заводів-гігантів ще радянської про-

мислової індустрії (заводів “ХТЗ”, “Імені Малишева”, “Турбоатом”, “Серп і молот” та ін.), з розвиненою культурно-освітницькою, житлово-побутовою, спортивно-масовою, соціально-медичною інфраструктурою та гордим статусом робітничих містечок. Нині ситуація кардинально змінилася: у колишніх робітничих кварталах панують безробіття і злидні, занедбаність і пияцтво, стрімко поширюється наркоманія, проституція, вулична злочинність. Тут надзвичайно сильні дворові та квартальні традиції, що культивують пріоритет фізичної сили, почуття корпоративності, філософію життя за обставинами, використовуючи у власних меркантильних цілях усі можливості задля отримання матеріального зиску чи задоволення гедоністських* інтересів⁹. Подібні райони стали кримінальними осередками міста, де осіли декласовані елементи, найбідніші верстви населення, раніше засуджені, наркомани, значного поширення набули молодіжні неформальні групи антисуспільного спрямування. Все це сприяє зростанню підліткової злочинності.

Судити про ступінь суспільної небезпечності неповнолітніх злочинців, глибину та стійкість їх антисуспільної спрямованості дозволить *кримінально-правова характеристика* їх особистості. Вихідним параметром цієї характеристики є стадія, на якій була припинена злочинна діяль-

* Гедонізм – надмірна схильність до задоволення, розваг, веселого та безтурботного марнування часу.

ність. За нашими даними майже в усіх злочинах (95%) неповнолітні повністю реалізували злочинний умисел, що пояснюється переважно корисливим характером злочинних посягань, їх високою латентністю, дріб'язковістю заподіяної шкоди, низькою ефективністю профілактичної роботи відповідних служб.

Поширена думка про переважно груповий характер злочинності неповнолітніх (до 80%)¹⁰ не знайшла свого підтвердження на матеріалах м. Харкова, де зазначений показник становить 37,2%. Вважаємо, що наведене твердження більше поширюється на корисливі та корисливо-навальницькі злочини неповнолітніх. На наш погляд, пояснень тому, що за результатами узагальнення архівних кримінальних справ більшість підлітків самотужки вчинили злочини, може бути декілька. Насамперед оперативно-слідчими органами з різних причин не виявлені всі особи, винні у вчиненні протиправних діянь, або не доведена їх вина. Безперечно, одноосібне вчинення злочину, з одного боку, свідчить про рішучість злочинця, впевненість у своїх силах, бажання уникнути викриття і покарання і загалом про вищу суцільну небезпечність таких підлітків¹¹. Водночас треба зважити на численні дріб'язкові крадіжки продуктів харчування та окремих речей повсякденного вжитку, де юні злодії не бажують ні з ким ділитися здобиччю. Крім того, викрадення автотранспорту, вживання наркотиків та багато

інших традиційно групових злочинів (грабежі, хуліганства, шахрайства) нині все частіше вчиняються підлітками одноосібно. На підтвердження наведемо декілька типових прикладів конкретних кримінальних справ. Так, 15-річний К., заглядевши, що однокласники на шкільному подвір'ї розглядають мобільний телефон ровесниці, використавуючи фізичну перевагу та авторитет титулованого спортсмена, відібрав телефон, обернувши його на свою користь¹². 16-річна К. у сквері підсіла до 23-річної студентки Х., увійшовши в довіру, переконала в необхідності зняття доленого прокляття. У ході "чародійного" сеансу потерпіла передала юній "цілительниці" золоті сережки, ланцюжок, каблучку¹³. У ході оперативного відпрацювання території, міліцейським нарядом був затриманий Д., учень 10-го класу, при особистому обшуку якого вилучено 23,6 г наркотичної речовини канабіса, яку він придбав і зберігав для особистого вжитку¹⁴. На жаль, подібних прикладів багато у сучасній судово-слідчій практиці.

Кількісні характеристики злочинних груп неповнолітніх виглядають наступним чином. Переважають об'єднання з 2-х осіб – 19,7%. Як правило, це ситуативні, нестійкі утворення, коли підлітки вчиняють однопіздний (нерідко тяжкий) злочин з найближчими друзями, яким безмежно довіряють. На другому місці за поширеністю йдуть групи у складі 3-х підлітків – 15,4%. Тут, в основному,

злочини вчиняються “за компанію” на паритетній основі, головне усвідомлення належності до такої групи, відчуття її сили роблять подібні утворення вкрай агресивними і небезпечними. Значно рідше (2,1%) групи неповнолітніх налічують 4-х і більше учасників. Загалом можна відзначити наступну тенденцію: чим чисельніша група неповнолітніх, тим менш небезпечні злочини вони вчиняють, і навпаки. Вказане розповсюджується на так звані “чисті” групи підлітків, у складі яких немає дорослих учасників, проте зовсім не виключає високу суспільну небезпечність діянь, вчинених багаточисельними угрупованнями неповнолітніх.

Рецидив злочинності неповнолітніх завжди був індикатором розширення соціальної бази загальнокримінальної рецидивної злочинності. Незважаючи на те, що в Україні питома вага підлітків-рецидивістів у структурі контингенту неповнолітніх злочинців коливається в межах 3%¹⁵, результати нашого дослідження фіксують різке підвищення рецидиву (близько 15%) злочинів, вчинених неповнолітніми у м. Харкові.

За словами В. С. Батиргареєвої, у 2001-2002 рр. приблизно кожний п'ятий неповнолітній рецидивіст – підліток 14-15 років (16,3% і 22,1%), що свідчить про вчинення ними тяжких та особливо тяжких злочинів, за які в КК України передбачений понижений вік кримінальної відповідальності¹⁶. Якщо говорити про характер попередніх судимостей непов-

нолітніх, то абсолютну більшість (понад 70%) з них складають корисливі і корисливо-насильницькі злочини, серед насильницьких найбільш поширеним є хуліганство. Встановлена тенденція, за якою, як правило, перший злочин неповнолітніх не є тяжким та особливо тяжким, що дає підстави судам при визначенні міри покарання масово (понад 70% випадків) застосовувати санкції, не пов'язані з реальним позбавленням волі, встановлюючи передбачений законом випробувальний строк. Превентивний ефект таких санкцій є досить низьким, оскільки встановлено, що майже 80% підлітків вчинили повторний злочин протягом одного року після засудження. Останнє дає підстави стверджувати, що факт притягнення до кримінальної відповідальності, в якій обмежений каральний елемент, на жаль, не сприяє усвідомленню провини підлітками і не формує в них почуття відповідальності. Більше того, неповнолітні розцінюють подібні покарання як по-благливе ставлення, що притуплює відчуття страху перед невідворотним, суворішим покаранням у разі повторного вчинення злочину. Водночас не варто забувати, що підлітки із колонії зазвичай повертаються у ті ж неблагополучні родини, вуличні та дворові компанії, що привели їх на лаву підсудних уперше.

Про невинуватість злочинного фіналу для значної частини підлітків свідчить їх дозлочинна поведінка. За даними окремих криминологічних

досліджень, близько 20% неповнолітніх старших вікових груп (16-17 років) мали приводи до міліції, найчастіше за бійки, хуліганство, вживання спиртних напоїв у громадських місцях тощо¹⁷. У 2003 і 2004 рр. на профілактичному обліку кримінальної міліції у справах неповнолітніх по м. Харкову перебувало 770 і 840 підлітків відповідно¹⁸, при тому, що у ці ж роки виявлено 855 і 889 неповнолітніх, які вчинили злочини¹⁹. З наведеного вбачається надзвичайно низька ефективність профілактичних зусиль кримінальної міліції у справах неповнолітніх щодо завчасного виявлення підлітків, які становлять групу ризику, і проведення з ними комплексу попереджувальних заходів, спрямованих на недопущення з їхнього боку злочинної поведінки.

Структура рецидивної злочинності неповнолітніх загалом відбиває стан первинної підліткової злочинності, водночас простежується тенденція збільшення питомої ваги тяжких та особливо тяжких злочинів, вчинених повторно. Наведемо красномовний приклад судової практики. Так, раніше засуджений до 2 років позбавлення волі за ст. 185 КК України з відстрочкою виконання покарання 16-річний В. під час випробувального строку вчинив низку нових злочинів: спочатку грабіж перехожої, через 20 днів групове викрадення автомобіля, згодом групову квартирну крадіжку і на завершення розбій²⁰.

Завершальною рисою кримінологічного портрету сучасної особис-

тості неповнолітнього злочинця є його *морально-психологічні* характеристики, які формувалися під впливом мікросередовища. Зауважимо, що найціннішу інформацію щодо умов виховання та психологічної атмосфери в батьківській сім'ї, шкідливих звичок, способу життя, системи ціннісних орієнтацій, мотивування вчинених злочинів, злочинних планів ми намагалися отримати у ході інтерв'ювання 100 вихованців Курязької виховної колонії (2004 р.), де відбувають покарання підлітки, які повторно вчинили злочини. Таким чином, на базі проведеного дослідження можна проаналізувати ціннісно-мотиваційний компонент особистості неповнолітніх злочинців, які становлять підвищену суспільну небезпеку.

Встановлено, що 22,6% майбутніх злочинців виховувалися у неповних родинах; 8,2% – вихованці інтернатів; 11% підлітків, маючи батьків, проживали з близькими родичами; решта – зростали у структурно повних сім'ях. Щодо психологічного клімату в батьківській родині 13,8% респондентів зізналися, що виростили в атмосфері сімейного насильства, втікали з дому; стільки ж (13,8%) відмовилися відповідати на болюче для них питання, що дає підстави припустити наявність аналогічних проблем у стосунках з батьками; 5,5% – повідомили, що батьки не цікавилися їхніми проблемами, кожний жив своїм життям; решта вважає, що мали добрі стосунки з батьками.

Із наведеного вбачається, що навіть за найскромнішими підрахунками понад 40% майбутніх злочинців свого часу не відчули на собі позитивного впливу родини, у них не сформувався міцний духовний стрижень особистості, відсутні стійкі морально-етичні установки, що наклало відбиток на формування дефектної індивідуальної свідомості та вибору антисуспільної життєвої стратегії.

Встановлено, що понад 30% злочинців зростали у нестерпній атмосфері сімейного неблагополуччя, насильства, аморальності, що формувало їхнє соціальне відчуження, дезадаптацію, вороже сприйняття оточуючого середовища, породжувало різного роду девіації²¹.

Відповіді респондентів стосовно матеріального становища батьківської сім'ї* виглядають наступним чином: 19,4% – жили дуже бідно (сукупний місячний дохід менше 150 грн), кишенькових грошей ніколи не мали, бо їх не вистачало навіть на харчування; 22,2% – бідно (250 грн/міс.), інколи отримували кишенькові гроші; 33,3% – мали середні доходи (500 грн/міс.) і постійно мали гроші на щоденні дріб'язкові витрати; 16,6% – жили в достатку (1000 грн/міс.) і були забезпечені; 2,7% – зростали у заможних сім'ях 5000 грн/міс., де задовольнялися будь-які примхи матеріального характеру; 5,8% опитаних не відповідали на це запитання.

* Розрахунки матеріального становища сім'ї наводяться станом на червень 2004 р.

Показово, що, за словами самих злочинців, понад 50% з них не відчували матеріальних нестатків, були всім забезпечені, завжди мали кишенькові гроші. Вчинення ними злочинів – переконливий доказ криміналізації свідомості значної частини підростаючого покоління.

Слід наголосити на поширенні серед юних злочинців вживання алкоголю та наркотиків (або їх замінювачів). Так, понад 75% респондентів зізналися у своєму захопленні міцними алкогольними напоями, решта – встигли скуштувати хоча б один раз. Понад 40% вихованців колонії до засудження періодично вживали наркотики та їх замінювачі.

З'ясувалося, що близько 60% респондентів школу майже не відвідували, натомість марнували час у неформальних вуличних (дворових) компаніях, де і відбувалося перше знайомство з алкоголем та наркотиками. Ще раз доводиться констатувати підвищений ступень вікової сегрегації* юних деліквентів, про що зазначалося раніше. Вуличні (дворові) компанії притягують підлітків із кримінальним минулим, бездоглядних, вихідців із неблагополучних сімей, безпритульних та інших дезадаптованих елементів, позбавлених сімейного та соціального контролю та уваги. Їх приваблюють такі осередки почуттям свободи, зняттям усіх соціальних табу, що дозволяє реалізувати дитячий гедонізм і низькі

* Зростання ролі вулиці як основного інституту соціалізації.

потяги та бажання. Саме тут найбільш повно усвідомлюється психосоціальна ідентифікація з криміналом, поширюються злочинна філософія, традиції, жаргон, характерний стиль поведінки. Природно, що таке середовище формує майбутнього злочинця і, зрештою, приводить на лаву підсудних.

Із запропонованої в анкеті шкали загальнолюдських рис вихованці на перше місце поставили вміння дотримуватися даного слова – 61,1%; на друге – розум, кмітливість, винахідливість – 55,5%; на третє – справедливість, чесність – 41,6% та фізичну силу – 38,8%*. Не в останню чергу засуджені цінують у людях скромність і чуйність – 33,3%, разом з тим віддають належне високому соціальному положенню із значними матеріальними можливостями – 13,8% і зовсім не схвалюють нахабність, брехливість, спритність – 2,7%.

Значний інтерес представляють відповіді вихованців на питання щодо причин вчинення злочину. Більшість респондентів (41,6%) зазначили, що не було іншого виходу, потрібні були гроші; 30,5% – прагнули мати гроші, валюту, золото; 25,0% – у всьому звинувачують вуличну компанію; 19,4% – були в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння; 22,2% у зв'язку із скрутним матеріальним становищем сім'ї; 5,5% – щоб задовольнити елементарне почуття

голоду. Отримані відповіді носять достатньо суперечливий характер. З одного боку, засвідчують розмиті моральні орієнтири, нівельоване почуття персональної відповідальності, а з другого, ще раз красномовно підкреслюють загальну корисливу спрямованість неповнолітніх злочинців та сучасну підліткову філософію конвертування життєвого простору у конкретні матеріальні блага, створення максимального комфорту для власної персони за рахунок інших.

Переконалися у сказаному можна на прикладі того, як розпорядилися підлітки предметами злочинного посягання. В більшості випадків (41,5%) злочинна здобич, а також вичурчені кошти від її реалізації були витрачені на придбання спиртних напоїв, наркотиків, розваги, комп'ютерні ігри. Дещо рідше (22,2%) витрачалися на купівлю модного одягу чи віддавалися в сім'ю, приховуючи їх справжнє походження. У кожному п'ятому випадку юні злочинці не встигли розпорядитися майном та цінностями, оскільки були затримані по "гарячих слідах". Решта опитаних утрималися від відповідей на поставлене питання.

На питання: "Як довго планував вчинити злочини?" 38,8% зазначили, що тільки один раз; 24,9% – залежно від успіху першого злочину; 22,1% – до затримання; не дали відповідь на це запитання – 14,2% респондентів. Отже, нині настала гостра необхідність проводити завчасні профілак-

* Наведені показники перевищують 100%, оскільки респонденти одночасно вказували декілька позицій.

тичні заходи корекції морально-психологічних вад особистості та створювати стійкі внутрішні духовно-етичні бар'єри у підлітків аби попередити вчинення правопорушень і злочинів.

Література

1. Криминологія: Загальна та Особлива частини: Підручник / За ред. І. М. Данишина. – Харків: Право, 2003. – С. 233.
2. Миллер А. И. Противоправное поведение несовершеннолетних. Генезис и ранняя профилактика. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 66.
3. Архівна кримінальна справа Орджонікідзевського місцевого районного суду м. Харкова, № 1-66/01.
4. Архівна кримінальна справа Ленінського місцевого районного суду м. Харкова, № 1-211/01.
5. Дорони Г. Н. Предупреждение насильственных преступлений несовершеннолетних. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1884. – С. 20, 24, 29, 35.
6. Голіна В., Смелянов В., Петрук П. Проблеми боротьби зі злочинністю неповнолітніх з психічними аномаліями // Право України. – 2005. – № 10. – С. 74.
7. Абрамова А. Г. Возрастная психология: Уч. пособие – М.: Деловая книга, 2000. – С. 487.
8. Перепелиця Т. Г. Аналіз чинників та передумов злочинної поведінки підлітків у процесі соціалізації. – К.: Київський ун-т ім. Т. Шевченка, 1999. – С. 12.
9. Головкін Б. М., Батиргареева В. С. Криминологічна характеристика злочинності неповнолітніх у місті Харкові // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. – Вип. 10. – Х.: Право, 2005. – С. 115.
10. Криминология: Учебник / Под общ. ред. А. И. Долговой. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – С. 693.
11. Антопян Ю. М. Криминология. Избранные лекции. – М.: Логос, 2004. – С. 186.
12. Архівна кримінальна справа Комінтернівського місцевого районного суду м. Харкова, № 154/2005 р.
13. Архівна кримінальна справа Червонозаводського місцевого районного суду м. Харкова, № 1245/2004 р.
14. Архівна кримінальна справа Червонозаводського місцевого районного суду м. Харкова, № 1-569/11, 2005 р.
15. Батиргареева В. С. Сучасні риси рецидивної злочинності неповнолітніх // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 70. – С. 73.
16. Див.: Батиргареева В. С. Вказ. пр. – С. 73.
17. Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації. – Х.: Видавничий центр Харк. нац. ун-ту ім. В. М. Каразіна, 2000. – С. 151-152.
18. Статистична довідка щодо кількості неповнолітніх, які перебувають на профілактичному обліку ВКМСН УМВС України в Харківській області за 2001-2004 рр.
19. Статистична довідка Управління оперативної інформації УМВС України в Харківській області за 2004 р.
20. Архівна кримінальна справа Орджонікідзевського місцевого суду м. Харкова, № 1-103/01.
21. Головкін Б. М. Криминологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. – Х.: Нове слово, 2004. – С. 86.

